

I. Bölüm

AYDINLANMA ÇAĞI

Aydınlanma akımı ve ilkeleri

Aydınlanma ("Illuminismo") sözcüğü ile XVIII. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan büyük düşünce hareketi kastedilir. İlk izlerine yüzyılın başlarında İngiltere'de rastlanılan bu hareket yüzyılın ortalarında özellikle Fransa'da büyük bir gelişme gösterdi ve oradan çeşitli Avrupa ülkelerine yayılarak toplum yaşamının tüm yönlerini etkiledi. Oluşmasına Descartes'ın akılcılığı ve Hobbes, Locke, Hume ve Bacon gibi İngiliz düşünürlerinin empirizmi (deneyimciliği) ve sensizmi (duyumculuğu) yardım etti. Descartes düşüncenin güvenli ve biricik silahı olarak insan aklını övüp yüceltmış, matematik biliminin yöntemini felsefe araştırmalarına aktarmıştı. Bu yeni yöntemle insanın bilgisi her türlü gelenek ve otoritenin dışında, dinden bağımsız olarak kendi kendine türetecekti. Rasyonalizm ve empirizm ilk bakışta birbirine aykırı iki felsefe doktrini gibi görünürlerse de aslında ortak bir temele dayanırlar. Bu temel bilginin biricik kaynağının bireyin aklı, vicdanı olduğu inancıdır. Rasyonalizm bu kökeni deneyimden önce insan aklında var olan, insanla birlikte doğmuş bulunan fikirlerde ("idee innata") ararken, doğüstü dünya ile olan tüm bağları kıran Locke idee innata kavramını reddeder, bilginin tek kaynağının deneyim olduğunu ileri sürer. Ona göre insanın duyularıyla algılayamadığı, deneyemediği şeyleri tanıması olanaksızdı. Felsefe böylece ilahi olana sırt çeviriyor, her sorunun açıklamasını, her bilginin geçerliliğini sadece bu dünyada, duyularla algılanan dünyada arıyordu. İnsan doğanın birçok ögesinden biriydi. Rasyonalizmin ve empirizmin bu ortak bireysellik ilkesi, bireyin üstünde hiçbir otoriteye yer verilmemesi Aydınlanma hareketinin de dayanağı oldu. Daha Rönesans'dan, Galilei'den başlayarak ta Newton'a kadar düşünürler Tanrıbilim ile doğa bilimleri arasında bir

ayırım yapmışlardı. Aydınlanma hareketi bilimsel düşüncenin doğa bilimleri alanında getirdiği bu özgürlüğü insan yaşamına aktardı; yalnız doğa dünyası değil, aynı zamanda insan yaşamı da Tanrıbilimden bağımsız olarak sadece aklın gücü ve ışığı ile görülmek istendi. Önceki yüzyıllarda insanın kökeni ve kaderi üzerinde, Tanrının yasaları üzerinde sürdürülen ısrarlı araştırmalardan vazgeçildi. İnsanın kendi dünyası dışındaki, doğa sınırlarının ötesindeki şeyleri asla tanıyamayacağına inanıldı: en bilge insan bile yalnızca bu dünyayı, duyularıyla algılayabildiği ve üzerinde akıl yürütebildiği bu dünyayı tanıyabilirdi. Bu nedenle bakışlar yeryüzüne çevrilmeli, insanı, onun yapısını, içinde yaşadığı gerçekleri ve onu çevreleyen öğeleri tanımaya yönelik olmalıydı. Bu araştırmalarda insana ışık tutacak şey akıl olacaktı: tüm insanlarda her çağda ve her yerdeki insanlarda bulunan ve değişmez bir güç olan akıl. "Aydınlanma nedir?" (*Was ist Aufklärung?*) adlı yapıtında Alman düşünürü Kant Aydınlanmayı "Aydınlanma insanın ona atfedilen bir çocukluktan çıkmasıdır. Çocukluk bir başkasının kılavuzluğu olmaksızın kişinin kendi aklını kullanamamasıdır" biçiminde tanımlayarak "kendi aklını kullanmak cesaretini göster!" diyordu. Bu sözler adeta Aydınlanma hareketinin parolası oldu, akıl övüldü, dünyanın yenilenmesi ve insan mutluluğunun sağlanması için başlıca araç olarak görüldü. Herşeyden önce toplumdaki ve düşüncelerdeki herşeyin insandan kaynaklandığı vurgulandı: doğaüstü gerçekler, otorite, yasalar, kurumlar, toplum, devlet, din, felsefe vb. her türlü düşünce geleneksel kökeninden koparıldı, insan kurgusu, insan yapısı gibi görüldü. Ama eğer böyle ise, herşey insandan kaynaklanıyor idiye insanoglu neden mutsuzdu? Kendine yönelttiği bu sorunun yanıtını Aydınlanma hareketi insanlık tarihinde buldu: "Yaratanın ellerinden çıkan herşey iyidir", diyordu Rousseau, "herşey insanın elinde berbat olur". Doğadan, insan doğasının gereksinim duyduğu şeylerden yavaş yavaş uzaklaşmış, yüzyıllar boyu oluşan yeni yaşam biçimleri insanın mutsuzluğunu hazırlamıştı. İnsanın eseri olan geleneksel kurumlar ve yasalar az sayıda kişilere (krallar, soylular, ruhban sınıfı vb.) haksız ayrıcalıklar sağlamış, köleliğe, sefalete, halkın cahilliğine yolaçmıştı. Adeta geçmişin yargılanmasına başlandı ve tarih yanlışlarının, şiddet ve

baskı olaylarının yanlışları giderilmeden sağlanırsa cenneti yeniden insanla onun kaldırılmalı, dür görevi insanları insanların doğa özgür oldukları aydınlatmayı, t karanlığını silme amaçladığı için sürecinin son aş burjuva sınıfını bulur. Bu yeni sınıflarının pot tadan kaldırma garlığının da be alındı ve gelişti icciardini'nin b ahlâkın temelli mutluluğu garanti. İnsanı g doğasına yöneli saf, masum, il kısımların likte doğduğun bir anlaşmanın ürünü sayıyor nimet olamaya olanların şiddet vermek ve b hükümdarlar kötüye kullan da belli bir ar temesi ve onu

baskı olaylarının birbirini izlemesi gibi görüldü. O halde geçmişin yanlışları giderilirse, toplum ile insan doğası arasındaki uyum yeniden sağlanırsa insanlık yeniden mutluluğa kavuşabilir, yitirdiği cenneti yeniden kurabilirdi. Toplum ve kurumlar gözden geçirilmeli, insanla onun mutluluğu arasına tarihin koyduğu engeller kaldırılmalı, dünya akıl ile yeniden kurulmalıydı. Bu durumda aklın görevi insanları aydınlatmak, ilkeleri ve kurumları eleştirmek, tüm insanların doğa itibarıyla (çünkü akıl herkeste olan bir şeydi) eşit ve özgür olduklarını onlara öğretmek olmalıydı. Dünyayı akıl gücü ile aydınlatmayı, toplum yaşamından cehalet, boş inanç ve hurafelerin karanlığını silmeyi, feodalizmin kalıntılarını tamamen gidermeyi amaçladığı için de akıma Aydınlanma adı verildi. Bir gelişim sürecinin son aşaması olan Aydınlanma hareketi köklerini kapitalist burjuva sınıfının XVII. ve XVIII. yüzyıllarda giderek kazandığı güçte bulur. Bu yeni halk sınıfı egemen sınıflar olan soylular ve ruhban sınıflarının politik gücünü devirmek, ekonomik ayrıcalıkların ortadan kaldırmak arzusundaydı. Daha önce İtalyan comune uygarlığının da benimsemiş olduğu bu ideoloji bir anlamda yeniden ele alındı ve geliştirildi. Politika ve tarih alanlarında Machiavelli ve Guicciardini'nin başlattıkları yoldan gidilerek doğal hukukun ve doğal ahlâkın temelleri atıldı. Yani insanın gerçek doğasına uygun, ona mutluluğu garantileyebilecek bir hukuk ve ahlâk düzeni kurulmak istendi. İnsanı gerçek doğasına, tarihin yol açtığı bozukluktan önceki doğasına yöneltme düşüncesi egemen oldu; düşünürler ve sanatçılar saf, masum, ilkel bir insanlığın özlemine duydular. Doğal hukuk bir kısım hakların (kişi özgürlüğü, mülk edinme hakkı vb.) insanla birlikte doğduğunu kabul ediyor ve Devleti yurttaşlar arasında yapılmış bir anlaşmanın - Rousseau'nun deyimiyle - bir "sosyal sözleşme"nin türünü sayıyor, onun Tanrı tarafından hükümdarlara verilmiş bir nimet olamayacağını ileri sürüyordu. İnsanlar bir araya gelerek güçlü olanların şiddet ve zulmünü önlemek, aralarındaki çatışmalara son vermek ve bir düzen getirmek için Devletleri kurmuşlardı. Ama hükümdarlar kendilerine verilen bu göreve ihanet eder, güçlerini kötüye kullanırlarsa, halk arasında ayrıcalıklar yaratırlarsa halkın da belli bir amaçla vermiş olduğu siyasal gücü hükümdardan geri istemesi ve onu kovması hakkı doğardı. İnsana haklarını ve onurunu